

پیام باستان‌شناس

شاپا چاپی: ۲۰۰۸-۴۲۸۵

شاپا الکترونیکی: ۹۸۸۶-۲۹۸۰

دوره ۱۴، شماره ۲۶، بهار و تابستان ۱۴۰۱

معرفی و تحلیل بنای زیج منیژه سرپل ذهاب

الهام سهاکی^۱، یعقوب محمدی‌فر^۲

DOI: 10.30495/peb.2022.699728

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۵/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۴/۷

چکیده

بناهای بسیاری در سرزمین پهناور ایران وجود دارد که از جهت گاهنگاری و کاربری دارای مشکل‌اند، زیج منیژه از جمله این بناهاست که در نزدیکی سرپل ذهاب کرمانشاه واقع شده و نظرات گوناگون در مورد آن ابراز شده است. این بنا، بنایی سنگی با ملات گچ است که ابعاد آن ۳۵/۵×۵۷ متر و با پلان مستطیل شکل است. تاکنون هیچ گزارشی و مطالعه دقیق در مورد این اثر به چاپ نرسیده است. برخی از محققین در اشاراتی گذرا این بنا را کاروانسرای دوره ساسانی قلمداد نموده، برخی دیگر کوشک و تعدادی رصدخانه را به عنوان کاربری بنا ذکر کرده‌اند. در این پژوهش، کلیه مدارک موجود و اشارات تاریخی گردآوری گردید و اساس کار بر فعالیت‌های میدانی متمرکز گردید و بنا به دقت از نظر پلان، مصالح و دیگر ویژگی‌ها بررسی و مطالعه شد. هدف از این پژوهش، مشخص نمودن کاربری بنا با توجه به شواهد برجایمانده از آن و مقایسه بنا با سایر بناهای مشابه از لحاظ ویژگی و سبک معماری می‌باشد. از مهم‌ترین نتایج این پژوهش پیشنهاد کاربری این بنا به عنوان یک کوشک یا کاخ کوچک و اتراقگاه موقت است.

واژگان کلیدی: زیج منیژه، سرپل ذهاب، کاروانسرا، کوشک، رصدخانه.

* استناد: سهاکی، الهام، محمدی‌فر، یعقوب (۱۴۰۱). معرفی و تحلیل بنای زیج منیژه سرپل ذهاب. پیام باستان‌شناس، ۱۴(۲۶)، ۸۱-۱۰۱.

^۱ دانشجوی دکتری باستان‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ابهر. این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نگارنده است. نویسنده مسئول:

elham.sahaki@gmail.com

^۲ استاد گروه باستان‌شناسی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان.

مقدمه

روش تحقیق

روش مورد استفاده در این پژوهش بررسی میدانی است که شامل حضور در محل، بررسی، عکس برداری و مستندنگاری می‌باشد. سپس، به طبقه بندی اطلاعات پرداخته و از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و جمع‌بندی اطلاعات در نهایت به تحلیل پرداخته شده است. لازم به یادآوری است که با توجه به عدم دسترسی به گزارش‌های کاوش پیشین این مجموعه، اطلاعات در زمینه بنای مورد پژوهش ناقص می‌باشد و نگارنده فقط به بخشی از مواد مورد مطالعه دسترسی یافته است.

موقعیت جغرافیایی

بنای زیچ منیژه در ۱۳۰ کیلومتری شهرستان کرمانشاه، و ۱۵ کیلومتری شهرستان سرپل ذهاب و در حدود ۵ کیلومتری بنای تاق گرا واقع شده است (شکل ۱). این بنا در روستای پاتاق، دهستان بشیوه در بخش مرکزی شهرستان سرپل ذهاب واقع است. بنا در مجاورت روستای پاتاق و در میان باغ‌ها و حد فاصل منازل مسکونی تا مسیر عبور رودخانه ماراب که از سرابی با همین نام سرچشمه می‌گیرد، قرار دارد. پیرامون بنا با توجه به وجود آب، چند آسیاب سنتی مخروطی با تنورهایی به ارتفاع حداقل ۴ متر در میان باغ‌ها گرفته است و از شاخص‌ترین آثار پیرامون این بنا می‌توان به مسیر جاده باستانی ابریشم و بنای تاق گرا اشاره نمود. این بنا در سال ۱۳۸۴ توسط سازمان میراث فرهنگی به شماره ۱۳۳۱۰ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسید (آرشیو میراث فرهنگی استان کرمانشاه).

معنای واژه زیچ

«زیچ معرب زیگ است و آن کتابی باشد که منجمان احوال و حرکات افلاک و کواکب را از آن معلوم کنند...»

در مورد بنای زیچ منیژه تاکنون مطالعات باستان‌شناسی دقیقی انجام نشده است، تنها در برخی گزارش‌های هیئت‌های بررسی، اشارات مختصری شده که متأسفانه این گزارش‌ها نیز در دسترس محققین و پژوهشگران نمی‌باشد. در سال‌های ۴۷-۱۳۴۶ هیئتی متشکل از علی اکبر سرفراز، محمدرحیم صراف و اسماعیل یغمایی‌زاده، باستان‌شناسان وقت، بنای مذکور را مورد بررسی قرار داده‌اند. هیئت بنای مذکور را متعلق به دوره ساسانی منسوب نمود (سرفراز و دیگران، ۱۳۴۷). پس از آن ولفرام کلایس اقدام به ترسیم پلانی از این بنا نموده است، وی بنای مذکور را کاروانسرای منسوب به دوره ساسانی دانست (کیانی و کلایس، ۱۳۷۳: ۵۱۵). یوسف مرادی نیز در سال ۱۳۸۵ به همراه هیئتی اقدام به کاوش در این بنا نموده و طرح مرمتی در مورد بنا تهیه کرد که گزارش این کاوش منتشر نشده و متأسفانه اطلاعاتی از آن در دسترس نیست (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه).^۲

هدف این تحقیق، معرفی بنای زیچ منیژه سرپل ذهاب است که شامل موقعیت قرارگیری بنا، ویژگی‌های معماری، گاهنگاری نسبی و تحلیل بنا جهت مشخص نمودن کاربرد بنا، ویژگی‌ها و سبک معماری است. همچنین سعی شده تا با استفاده از یافته‌های منقول (ظروف سفالی، آثار فلزی، ظروف شیشه‌ای، قطعات گچبری) و غیر منقول (بقایای معماری، تزیینات معماری، تزیینات، تنور، کوره و...) و با مقایسه این بنا با آثار مشابه پی به کاربری بنا و قدمت برد. با توجه به عدم تکمیل پژوهش‌ها و نبود اطلاعات و گزارش‌های دقیق در مورد این بنا در مورد کاربری و دوره نمی‌توان نظر قطعی ارائه نمود.

^۲ با توجه به سوابق کاوش به بخشی از مواد مورد مطالعه دسترسی پیدا کرده‌ام و متأسفانه هیچ گزارشی وجود ندارد.

زمین‌های پیرامون است. این بنا از قسمت‌های شرقی و غربی دچار آسیب‌دیدگی شده و این امر به دلیل استفاده اهالی از مصالح به کار رفته در بنا است. این عامل، سبب محدودیت عرصه بنا شده است.

بنای موجود زیج منیژه دارای ابعاد $۳۵/۵ \times ۵۷$ متر می‌باشد (احتمالاً بنا در دوران آبادی ابعادی در حدود ۵۰×۷۰ متر داشته است). بنا متشکل از اتاق‌های متعدد و راهروهای سراسری است و در بخش مرکزی آن تالار مستطیل شکل به ابعاد $۶ \times ۴/۸$ متر وجود دارد. در هر ضلع تالار مرکزی درگاهی به عرض $۱/۲۰$ متر و طول $۱/۷۰$ متر ایجاد شده است. این درگاه‌ها در ۴ طرف تالار ایجاد شده‌اند. از طریق درگاه‌ها می‌توان به دالان محیطی (راهروها) دسترسی پیدا کرد. هر یک از درگاه‌ها، دارای قوس به شکل سوراخ کلید است و با مصالح لاشه سنگ ساخته شده است (شکل ۲).

عمده مصالح به کار رفته در این بنا، لاشه سنگ و ملات گچ است. در جریان کاوش به صورت پراکنده، بقایای آجر در بین آوارها به دست آمد. ولی هیچ اثری دال بر به کارگیری آجر در ساختار اصلی معماری به دست نیامد (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه و شهرستان کرند). احتمالاً این مصالح توسط ساکنین موقت و کوچ‌نشینان از پیرامون بنا به داخل بنا منتقل شده است. پیش از آغاز فعالیت‌های سازمان میراث فرهنگی جهت حفاظت بنا، بخش‌های آباد زیج منیژه از سوی روستاییان به عنوان محل نگهداری دام و ذخیره علوفه مورد استفاده بوده است. به واسطه عدم تکمیل پژوهش‌ها نمی‌توان درباره ابعاد کامل بنا اظهار نظر کرد.

شیوه چیدن سنگ‌ها به روش چینه‌ای است. در این شیوه، هر نمای دیوار به صورت مستقل چیده شده و سپس درون دیوار با لاشه سنگ و ملات گچ پر شده است. در این روش، پس از چیدن سه ردیف سنگ افقی و منظم، فاصله بین بند سنگ چین‌ها، منظم شده و در ارتفاع حدود ۶۰

و به مناسبت آن، نام علمی است در اصول احکام علم نجوم و هیئت که تقویم از آن استخراج کنند... همچنین، زیج قانون تنجیم است که در جداول آن اوضاع کواکب و خطوط طولی و عرضی که در آن مقادیر حرکات مراکز کواکب باشد و حرکات تدابیر و اوجات معلوم می‌کنند. آن، کتابی است که از او تقویم استخراج کنند. معرب زیج... تعیین احوال و حرکات ستارگان و محاسبه نجومی و جدولی که از آن به حرکات سیارات معرفت یابند (معین، ۱۳۸۳: ۱۷۶۹).

توصیف کلی زیج منیژه و ویژگی‌های معماری آن

زیج منیژه یا قلعه منیژه در جنوب شرقی کل داوود در ابتدای دشت قلعه شاهین قرار دارد، در روزگار آبادانی، قلعه به شکل مربع که هر ضلع آن در حدود ۱۳۰ متر بوده، احداث شده است. در وسط این محوطه ساختمان مربع شکل دیگری که شاید ارگ قلعه بوده است به ابعاد ۴۸×۴۸ متر ساخته شده که هنوز بقایای آن وجود دارد. از مشاهده بقایای این آثار می‌توان دریافت که در هر ضلع قلعه ۳۰ حجره وجود داشته و حجره‌ها دارای تاق‌های گهواره‌ای شکل بوده‌اند و هم‌اکنون چند حجره نسبتاً سالم باقی مانده است. دروازه قلعه در ضلع غربی قرار داشته است و همچنین در ضلع شرقی بقایای آبرویی هنوز باقی است که انتهایش نامشخص است. در هر زاویه قلعه، یک برج وجود داشته و در بین دو برجی که بر روی هر ضلع قلعه قرار داشته است، دو برج نسبتاً کوچک تر ساخته بوده‌اند (افشار سیستانی، ۱۳۸۱: ۵۲۳).

بنای زیج منیژه که امروزه نسبتاً سالم باقی مانده است در جهت شرقی-غربی و پلان مستطیل شکل ساخته شده و در حدود ۲ متر از سطح زمین‌های پیرامون ارتفاع دارد. با توجه به موقعیت و شکل پستی و بلندی‌های زمین‌های پیرامون بنا، احتمالاً در محل اصلی بنا پشته‌ای طبیعی وجود داشته و به همین دلیل بنای زیج منیژه بلندتر از سطح

دارای یک ورودی است. پیرامون آن با راهروهای بلند و ممتد احاطه شده است. دسترسی مستقیم به این قسمت از بخش غربی و از طریق راهروها و درگاه‌های عمود بر هم که در یک راستا قرار گرفته‌اند، ممکن است. اتاق‌های ۱۹ و ۲۰ ورودی‌هایی به سمت مرکز بنا ایجاد شده است. در پیرامون اتاق ۱۶ بقایایی از گچ بری به دست آمده است، اما در درون این اتاق، تاکنون آثاری از تزیینات و گچ بری بر جا نمانده و احتمالاً این تزیینات از مکان دیگری به این بخش منتقل شده‌اند. با توجه به وجود پوشش گچ در رج‌های زیرین دیوارها، احتمالاً این قسمت دارای پوشش گچ بوده است (شکل ۴).

یکی از قسمت‌های متفاوت بنا از لحاظ معماری، بخشی است که با شماره ۳۱ مشخص شده است. این فضای معماری به شکل اتاقی با پلان مربع شکل است. این قسمت، تنها اتاق مربع شکل در مجموعه بنای زیج منیژه است و دارای ۴ ورودی با درگاه‌های قوسی شکل می‌باشد و کاملاً مشابه چهارتاقی است. این چهارتاقی، راه دسترسی به اتاق ۲۵ نیز می‌باشد. این اتاق از سمت شمال به بیرون مجموعه، از غرب به یک اتاق مستطیل شکل (شماره ۲۵)، از جنوب به فضای رواق مانند (شماره ۳۲) و از شرق به فضایی شبیه به سالن و یا راهرو بلند محدود می‌شود. فضای شماره ۳۲ نیز از لحاظ ساختار معماری با دیگر فضاها تفاوت دارد. این بخش فضایی رواق مانند دارد که در قسمت شرق بنا فضاهایی به آن پیوسته است. این عامل سبب شده که ارتباط بین فضاها به سهولت انجام پذیرد (شکل ۴).

در بخش جنوبی بنا که به وسیله عوامل انسانی دچار آسیب‌های فراوان شده، هاوون‌هایی مشاهده می‌شود که احتمالاً توسط گروه‌های کوچ‌رو و استقرارهای موقت به خصوص در دوره ایلخانی و پس از آن مورد استفاده بوده است. در این بخش، بقایایی از دیوارها که با ملات لاشه سنگ و ملات گل ساخته شده بودند، به دست آمد که فضایی شبیه به اتاق‌های کوچک ایجاد کرده بود. متأسفانه

سانتی‌متر، خط ترازوی مشخص ایجاد شده و در نهایت سطح دیوار به شکل افقی و ممتد می‌شود. این شیوه دیوارچینی در بسیاری از بناهای منطقه از جمله قلعه یزدگرد و سراب مورت نیز دیده می‌شود.

تاق‌های به کار رفته در بنای زیج منیژه از نوع تاق آهنگ بوده و از این تاق‌ها برای پوشش سقف استفاده شده است. نحوه ایجاد قوس‌ها به این شکل است که پس از ساخت دیوارها به روش چینه‌ای، حفره‌هایی را در دیوارها ایجاد می‌کردند، حفره‌ها را در پاکار (جایی که تاق شروع می‌شود) ایجاد می‌کردند و سپس داربست را در حفره‌ها که با فواصل منظم (هر حفره دارای حدود ۳۰ سانتی‌متر قطر است و موازی با آن حفره‌ای در دیوار روبرو وجود دارد) ایجاد شده بود، قرار می‌دادند و اقدام به ایجاد تاق می‌کردند. بقایای داربست به کار رفته جهت ایجاد تاق در رج اول، بالاتر از پاکار قوس دیده می‌شود. مشابه این شیوه تاق‌زنی در دیگر بناهای تاریخی سرپل ذهاب از جمله در زیج انزل، قلعه شاهین و بخش‌هایی از عمارت خسرو در قصر شیرین و نیز در فیروزآباد فارس دیده می‌شود. یکی از ویژگی‌های بنای زیج منیژه، حفره‌ها (نورگیرها) است که به صورت موازی درون قوس تاق‌ها ایجاد شده که احتمالاً برای پوشش سقف بنا ایجاد گردیده است.

طبق بررسی‌های انجام گرفته، فضاهای بنا را به ۳۲ بخش تقسیم کرده‌اند و برای هر قسمت شماره‌ای در نظر گرفته‌اند. از دیگر ویژگی‌های این بنا، راه‌های ورود متعدد به داخل بنا و به ویژه هسته مرکزی (تالار مستطیل شکل) و سهولت دسترسی به این بخش حتی از خارج بنا است، به گونه‌ای که هشت فضا و اتاق موجود در شمال و جنوب اتاق مرکزی هر کدام به صورت جداگانه، ورودی‌هایی به خارج از بنا دارند (شکل ۴).

یکی از بزرگ‌ترین قسمت‌های موجود در زیج منیژه، اتاق (تالار) مستطیل شکلی (موسوم به اتاق شماره ۱۶) است که این فضا در بخش مرکزی بنا واقع شده و در مرکز هر ضلع

متفاوت دیده می‌شود. یکی از برج‌ها به شکل مدور و برج دیگر به شکل مربع می‌باشد. احتمالاً ورودی بنا به دلیل وجود این دو برج که موجب کنترل بیشتر بر ورود و خروج افراد می‌شده، در این قسمت بنا بوده است. همچنین وجود فضای کوچک هشتی مانند که از سه قسمت بسته و از یک سو باز می‌باشد نیز می‌تواند دلیل دیگری برای این احتمال باشد (شکل ۴).

اتاق شماره ۶ فضایی شبیه به هشتی دارد. این اتاق از طریق اتاق شماره ۹ و اتاق ۱۱ به مرکز بنا (اتاق ۱۶) راه دارد. در اتاق شماره ۱۸ و اتاق شماره ۲۳ بقایای اسکلت به دست آمد که در کنار اسکلت‌ها، آثاری از تنور نیز به دست آمد. در اتاق‌های شماره ۱۹ و ۲۲ نیز بقایایی از تنور به دست آمده است.

لازم به ذکر است که در اتاق ۱۵ نیز به صورت پراکنده، قطعات گچ بری به دست آمده است که در مورد مکان حقیقی قطعات گچ بری نمی‌توان نظر قطعی داد زیرا، به صورت پراکنده به دست آمده و مکان خاصی ندارند. اشکال این گچ بری‌ها، شامل قطعات تمام برجسته، نیم‌برجسته، تابلوهای گچی مدور و چارگوش با نقش مایه‌های حیوانی، گیاهی، هندسی و ترکیبی است (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه و شهرستان کردند).

یافته‌های باستان‌شناختی

یافته‌های فرهنگی و باستان‌شناختی این مجموعه، شامل آثار معماری و یافته‌های منقول است. کلیه یافته‌های منقول (گچ بری، سفال، فلز و شیشه) پیرامون اتاق ۱۵ و تالار مرکزی (اتاق ۱۶) به دست آمده است (نمودار ۱)، هم‌اکنون در بخش مخزن موزه تکیه معاون‌الملک کرمانشاه نگهداری می‌شود و تاکنون هیچ گزارشی و سند معتبری از آن منتشر نشده است. گچ بری‌های به دست آمده از این مجموعه به شکل قطعات شکسته شده از یک گچ بری هستند و هیچ یک از گچ بری‌ها به صورت کامل

کاوش‌ها و تحقیقات در این قسمت، به صورت نیمه‌تمام باقی مانده است، این بخش از بنا و قسمت‌های حاشیه‌ای بنا به دلیل استفاده اهالی منطقه از مصالح معماری، بیشتر از قسمت‌های دیگر آسیب دیده و تخریب شده است.

البته قسمت غرب بنا هم از آسیب‌دیدگی مصون نمانده است. وجود نهر آب و گسترش باغ‌ها در این بخش سبب شده که در مورد محدوده و شکل ظاهری بنا نتوان نظر قاطع ارائه نمود. همچنین نفوذ آب و رطوبت سبب آسیب‌دیدگی پی سازه‌ها شده است. اما با این وجود می‌توان در این قسمت از بنا در امتداد دیوارهای پیرامون شش فضای معماری را مشاهده نمود که از این لحاظ با قسمت شرق بنا شباهت دارد. از بخش شمالی بنا یک سازه متفاوت به دست آمد که کاربری آن مشخص است. در این بخش، بقایای دو پلکان به دست آمد که با استفاده از این پله‌ها می‌توان به پشت‌بام راه یافت. بخش‌هایی از پله‌ها آسیب دیده اما بقایای ۳ پله، ۱ پاگرد و ۲ پله که امتدادش به سمت پشت بام است، بر جای مانده است.

از پلکان جنوبی نیز در مجموع، ۴ پله و ۱ پاگرد بر جای مانده است. معماران این مجموعه از فضای زیر پلکان‌ها بهره برده و اتاقک مستطیل شکل در این بخش ایجاد کرده‌اند. یکی از ویژگی‌های عمده معماری بنای زیچ‌نیزه وجود ۴ فضای عرضی و بلند (راهرو مانند) در بخش‌های مختلف بنا می‌باشد، که با توجه به امتداد بنا به‌ویژه در سمت شرق، احتمالاً در این قسمت نیز، چنین فضاهایی وجود داشته که در نقشه ارائه شده توسط «کلایس» نیز دیده می‌شود. این راهروها علاوه بر این که عامل ارتباط فضاها به یکدیگر هستند در بعضی قسمت‌ها مانند راهرو ۲۴ به عنوان بخشی از دالان شبیه به دالان طواف پیرامون فضای ۱۶ قرار گرفته‌اند. از طریق فضای ۲۴ که به شکل راهرو بلند است می‌توان به قسمت‌های شمالی و جنوبی خارج از مجموعه راه یافت. در دو سوی ورودی جنوبی راهرو شماره ۲۴ بقایای دو برج به اشکالی

جمله قلعه یزدگرد و قلعه ضحاک دیده می‌شود. مشابه این نقوش (گیاهی-هندسی) به ویژه طرح گیاهان پیچ در پیچ در دوران اسلامی نیز کاربرد داشته است. به طور کلی، نقوش گچ بری‌های به دست آمده از بنای زیج منیژه، جزء پرکاربردترین و رایج‌ترین نقوش ساسانی می‌باشند. از مواردی که می‌توان برای تعیین دوره نسبی بنای زیج منیژه ذکر کرد این است که نوع نقش گچ بری‌ها در دوره ساسانی با نقش مایه (نقوش) گچ بری به دست آمده از این بنا، با بناهایی نظیر کاخ آشور، تیسفون (شکل ۶-۱)، دشت ورامین (شکل ۶-۲)، بیشاپور (شکل ۶-۳)، قلعه یزدگرد (شکل ۶-۴) و قلعه ضحاک مشابهت دارد و می‌توان احتمال داد که بنا مربوط به دوران ساسانی یا اوائل اسلام باشد.

یافته‌های سفالی

سفال‌های به دست آمده از این مجموعه، به صورت نیمه کامل و کامل (سالم) به دست آمده‌اند و شامل ظروف مورد استفاده روزمره مانند کاسه، پیاله، تنگ و بشقاب است که از بین ظروف دسته‌دار ظروف کوزه‌ای (کوزه‌ها) تعداد بیشتری را تشکیل می‌دهند (جدول ۱).

آثار فلزی

اشیا فلزی به دست آمده از این مجموعه، شامل یک عدد پیه‌سوز می‌باشد که جزء معدود آثار فلزی به دست آمده از این بناست.

آثار شیشه‌ای

پنج نمونه عطردان شیشه‌ای از این مجموعه به دست آمده که سه نمونه آن دارای تزیینات (نقوش هندسی) بوده و یک نمونه دیگر به رنگ سبز تیره و ساده (فاقد تزیین) است. همچنین تعدادی شیء از جنس‌های مختلف (شیشه، سفال) که شامل دسته‌های شکسته شده ظروف و اشیا خرد

و سالم به دست نیامده است. نقوش آن‌ها شامل: گیاهی، هندسی، حیوانی و ترکیبی می‌باشد. عمده ترین نقش را نقوش گیاهی تشکیل می‌دهد. در هیچ یک از گچ بری‌ها، نقش انسانی دیده نشده است.

مقایسه و تحلیل یافته‌ها

گچ بری

عمده‌ترین نقوش گچ بری‌های زیج منیژه را نقوش گیاهی و هندسی و حیوانی تشکیل می‌دهند. برخی از این گچ بری‌ها، نقوش ترکیبی (گیاهی-هندسی) دارند (شکل ۵-۱). به طور کلی، هیچ یک از یافته‌های گچ بری بنای زیج منیژه دارای نقش انسانی نبوده‌اند و تنها نقش گچ بری به صورت حیوانی تصویر یک پرنده شبیه لک‌لک را نشان می‌دهد که در زیر پای پرنده، نقش گیاهان برگ‌هایی شبیه لیف خرما قرار دارد. بیشترین قسمت این قطعه گچ بری آسیب دیده و ادامه نقش آن مشخص نیست. سایر نقوش گیاهی و هندسی گچ بری‌های این بنا قابل مقایسه با اکثر بناهای پارتی و ساسانی می‌باشند. زیرا از نقوش رایج آن دوران (دوران ساسانی) مانند گیاهان پیچ در پیچ، طرح‌های صلیب شکسته (چلیپا) به صورت تکرار، نقش گیاهان شش پر در قطعات گچ بری این بنا نیز دیده شده است (شکل ۵-۲).

به‌ویژه نقوش هندسی مانند طرح‌های صلیب شکسته، لوزی، مربع و مستطیل شباهت‌های زیادی با نقوش هندسی زیج دارد. همچنین نقوش گچ بری‌های قلعه یزدگرد (نقوش گیاهی-هندسی) به‌ویژه طرح‌های صلیب شکسته به صورت تکرار شونده، قابل مقایسه با زیج است. نقوش از این قبیل مانند چلیپا و نقوش گیاهی در ایوان غربی کاخ آشور همچنین در آسیای صغیر و بین‌النهرین نیز جزو پرکاربردترین نقوش هستند. نقوش گیاهی با طرح‌های اسلیمی (گل‌های پیچ در پیچ) که در قطعات گچ بری زیج منیژه وجود دارد، در حاشیه ستون‌های بعضی مناطق از

هخامنشی است و از جمله معدود تأثیرات معماری هخامنشی بر ساسانی می‌باشد و در کمتر بنای ساسانی دیده شده است و همین امر عامل تمایز این بنا با بناهای نام برده می‌باشد.

شهر تیسفون و بنای مهم آن ایوان مدائن به عنوان یک اثر مهم حکومتی است. در بنای کاخ کسری یا ایوان مدائن با توجه به کاربری بنا از تزئینات در ساخت بنا استفاده زیادی شده است.

شاخص‌ترین مصالح مورد استفاده در دوره ساسانی، سنگ‌لاشه با ملات ساروج است که برای بسیاری از بناهای شاخص این دوره، مورد استفاده قرار گرفته است (کاخ فیروزآباد، برج فیروزآباد، قلعه دختر) (Huff, : 329). در حالی که در بنای تاق کسری مصالح معمولی یا خشت و سنگ تراش خورده کمتر مورد استفاده قرار گرفته است و نمای کاخ را نیز با بهره‌گیری از گچ و ساروج سفید می‌کردند و به این دلیل به بناهایی که از این شیوه معماری استفاده می‌کردند «اسپیدژ» می‌گفتند که در قلعه دختر، فیروزآباد، زیج منیژه و عمارت خسرو از این تکنیک تزئین استفاده نشده است. همچنین در بنای ایوان مداین از نیم ستون‌ها در نما به عنوان تزئین و ایستایی طبقات به کار گرفته شده است که این ویژگی متأثر از معماری آشوری است. استفاده از نیم‌ستون در کاخ فیروزآباد، زیج منیژه، قلعه دختر و سروستان مشاهده نشده است. همچنین بنای تاق کسری از لحاظ کاربری با سایر بناهای گفته شده متفاوت است، این بنا به عنوان یک اثر شاخص دوره ساسانی است و به دلیل عظمت آن و کاربری ویژه (دولتی حکومتی) با سایر بناها تفاوت عمده دارد.

دیدگاه‌های مختلف در مورد کاربری بنای زیج منیژه

کاروانسرا

پژوهش‌های بیشتر در مورد کاربری بنا به عنوان کاروانسرا (کیانی - کلایس، ۱۳۷۳: ۵۱۵) تردیدهایی ایجاد نموده

شده بخشی از ظروف که عمدتاً از جنس شیشه و سفال هستند (جدول ۲).

مقایسه آثار معماری زیج منیژه با سایر محوطه‌های ساسانی

با توجه به شباهت بناهای ساسانی از لحاظ ساختار کلی معماری، اما در موارد جزئی مانند کاربری و تزئینات، تفاوت‌هایی را می‌توان مشاهده نمود. عمارت خسرو مانند بنای زیج منیژه در میان باغ و درختان واقع شده و به عنوان تفرجگاه و شکارگاه مورد استفاده بوده است (طبق گفته سفرنامه‌نویسان این منطقه از گذشته دارای پوشش گیاهی انبوه و درختان بسیار بوده است)، از لحاظ کاربری شبیه زیج منیژه است (شکل ۷).

بنای سروستان نیز از لحاظ کاربری مانند بنای زیج منیژه است و این بنا به عنوان کوشک یا کاخ مورد استفاده بوده است. در بنای ایوان کرخه از تالارهای تاقدار (راهروهای تاقدار) استفاده شده همچنین بالای هر قوس دریچه (نورگیر) ایجاد شده که این موارد در بنای زیج منیژه نیز قابل مشاهده است. ایوان کرخه از لحاظ سبک معماری شباهت‌های زیادی به بنای زیج منیژه دارد.

از ویژگی‌های تکنیکی قلعه دختر این است که ایوان‌های آن دارای تاق گهواره‌ای است و اتاق‌ها با گنبد پوشیده شده‌اند (گنبد‌های باز گشاده یا هورونو)، که این ویژگی در بنای زیج منیژه دیده نشده است. کاربری قلعه دختر، دژ دفاعی و قلعه بوده که از این لحاظ با بنای زیج منیژه، کاخ فیروزآباد و ایوان کرخه متفاوت است.

از ویژگی‌های مشترک بناهای سروستان، کاخ فیروزآباد، ایوان کرخه و ایوان مدائن استفاده از گنبد است که بر روی فضا (اتاق) مربع‌شکل ایجاد شده و این امر یکی از نوآوری‌های معماری ساسانی به شمار می‌آید. بنای زیج منیژه فاقد این ویژگی است (شکل ۸ و ۹).

در بنای کاخ یا آتشکده اردشیر خوره در فیروزآباد، از تاقچه‌های تزئینی استفاده شده که به تقلید از سبک

امر به دلیل وجود باغ‌های میوه و پوشش گیاهی انبوه و متنوع این منطقه بوده است. همچنین این ناحیه به دلیل قرارگیری مسیر جاده ابریشم و وجود مبادلات تجاری مورد توجه ویژه است. و به همین دلیل کاخ‌ها و کوشک‌های زیادی در این مسیر پر اهمیت ساخته شد و بنای زیج منیژه به دلیل ویژگی‌ها و سبک معماری و قرارگیری در این مسیر به عنوان کاخ یا کوشک مورد استفاده بوده است. اگرچه زمان ساخت دژ دقیقاً مشخص نیست، اما ساخت و ساز بنا به ویژه سبک درگاه‌ها، قوس‌ها و همچنین، پوشش سقف‌ها نشان می‌دهد که زیج منیژه احتمالاً در سده پایانی دوره ساسانی بر پا شده است.

نتیجه‌گیری

بر اساس کاوش‌های انجام گرفته در بنای زیج منیژه، می‌توان بقایای لایه‌های سطوح زیرین بنا را متعلق به دوران اواخر ساسانی دانست. احتمالاً بنا در دوران اسلامی با اندکی تغییرات در نحوه استفاده و کاربری مورد سکونت قرار می‌گرفته است. آثار و بقایای فرهنگی به دست آمده شامل بقایای سفالینه‌هاست که سفال‌های دوران ایلخانی و اندکی پس از آن، فراوان‌ترین شواهد بر جای مانده در این مجموعه هستند. همچنین قطعات گچ بری منقوش از جمله نقوش گیاهی، هندسی و حیوانی دیگر یافته‌های این مجموعه می‌باشند.

با توجه به شواهد به دست آمده، بنای زیج منیژه از اوائل دوران اسلامی تا دوران قاجار به صورت موقتی مورد استفاده بوده است و آثار آن به صورت استقرارهای موقت و کوچک در پناه دیوارها و سقف‌ها بر جا مانده است. همچنین آثار پراکنده از تدفین در کنار اشیاء منقول و بقایای تنور و اجاق‌ها به دست آمده است که قدمت این شواهد فرهنگی به دوران قاجار باز می‌گردد. تا پیش از کاوش‌های اخیر سازمان میراث فرهنگی استان کرمانشاه، این بنا توسط ساکنین منطقه به عنوان آغل و انبار علوفه

است. از جمله این موارد می‌توان به پیدا شدن قطعات گچ بری و تزیینات که به صورت پراکنده در بخش‌هایی از بنا به دست آمده است، اشاره نمود. همچنین یکی از ویژگی‌هایی که دال بر عدم کاربری بنای زیج منیژه به عنوان کاروانسرا می‌باشد، ابعاد اتاق‌های بناست. اتاق‌ها در کاروانسرا حداکثر ۳×۴ و ۲×۳ است، و اتاق‌ها (حجره‌ها) از لحاظ طرح و پلان و کاربری شبیه یکدیگرند ولی با توجه به بزرگی و وسعت اتاق‌ها و ابعاد متفاوت آنها، این کاربری در زیج صدق نمی‌کند.

رصدخانه

عناصر معماری در رصدخانه‌ها عموماً شامل برج مرکزی، پلکان زیر ربع جداری و ربع جداری است، که این بخش‌ها در اکثر رصدخانه‌ها وجود دارند. اما بنای زیج منیژه فاقد این ویژگی است. پلان عموم رصدخانه‌ها دایره‌ای شکل بوده اما بر نقاط مرتفع بنا می‌شده‌اند، اما بنای زیج منیژه در میان روستای پاتاق واقع شده که این منطقه دارای پوشش گیاهی (درختان میوه و باغ) است. همچنین در رصدخانه‌ها از عناصر تزیینی به‌ویژه کاشی‌های رنگی مصور استفاده زیادی می‌شده است. اما تزیینات در زیج منیژه محدود بوده و فاقد این گونه تزیینات می‌باشد، همچنین بنا در تپه نیمه مرتفعی واقع شده که اطراف آن را درختان احاطه نموده‌اند.

کوشک و استراحتگاه خارج از شهر

باتوجه به قرارگیری بنای زیج منیژه در منطقه سرپل ذهاب و وجود بناهایی مانند عمارت خسرو، تاق گرا، زیج انزل و چهارقاپو در منطقه غرب ایران در قصر شیرین، تاق بستان، شکارگاه خسرو پرویز در کرمانشاه، عمارت خسرو در قصر شیرین تاق گرا و وجود کتیبه‌های متعدد از زمان لولوبی‌ها، این منطقه همواره مورد توجه شاهان بوده است. به‌ویژه در دوره ساسانی، منطقه زاگرس به عنوان تفرجگاه و شکارگاه شاهان ساسانی همواره مورد توجه بوده که این

کامبخش‌فرد، سیف‌الله (۱۳۷۹). *سفال و سفالگری در ایران از ابتدای نوسنگی تا دوران معاصر*، تهران: نشر ققنوس.

کیانی، محمدیوسف، کریمی، فاطمه (۱۳۶۴). *هنر سفالگری، هنر اسلامی ایران*، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

کیانی، محمدیوسف، کلایس، ولفرام (۱۳۷۳). *کاروانسراهای ایران*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

گیرشمن، رومن (۱۳۷۰). *هنر ایران در دوران پارت و ساسانی*، فره‌وشی، بهرام، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

محمدی، مریم، نیستانی، جواد، موسوی کوهپر، سیدمهدی، هژبری نوبری، علیرضا (۱۳۹۱). *مطالعه‌ی گونه شناسی، عناصر و اجزای معماری ایران در دوره ساسانی. پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران. نامه باستان‌شناسی*، ۱(۱)، ۸۳-۱۰۴.

مخزن موزه تکیه معاون‌الملک، کرمانشاه (۱۳۹۲). *معین*، محمد (۱۳۸۳). *فرهنگ فارسی معین ۶ جلدی*، تهران: امیرکبیر.

ناومان، رودلف (۱۳۸۲). *ویرانه‌های تخت سلیمان و زندان سلیمان*، نجد سمیعی، فرامرز، تهران: انتشارات و تولیدات فرهنگی.

ورجواند، پرویز (۱۳۵۶). *کشف مجموعه علمی رصدخانه مراغه، یکی از معروف‌ترین مجموعه‌های علمی و نجومی شناخته شده در دنیای شرق*، هنر و مردم، ۱۸۱، ۲-۱۵.

هرمان، جورجینا (۱۳۷۳). *تجدید حیات هنر و تمدن در ایران باستان*، مهرداد وحدتی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

Azarnoush, M. (1994). *The Sasanian Manor House at Hajjiabad*. Iran, Italia, East and West.

Carboni, S. (2001). *Glass from Islamic lands*. Thames & Hudson, London.

مورد استفاده بوده است. در این پژوهش در مورد کاربری بنا مطابق نام (زیچ منیژه) به معنای رصدخانه، مشخص شد که بر خلاف نام، بنا به عنوان زیچ به دلیل ویژگی‌های معماری (پلان، ابعاد و اندازه) همچنین موقعیت قرارگیری و مقایسه چند رصدخانه شناخته شده (رصدخانه مراغه و زیچ الغ بیگ) بنای زیچ منیژه نمی‌تواند کاربرد رصدخانه داشته باشد.

با توجه به سبک معماری در این تحقیق مشخص شد طبق ویژگی‌های معماری دوره ساسانی: مصالح لاشه سنگ و آجر، استفاده از تاق و تاق‌نما و چهارتاقی همچنین مقایسه با چند بنای دوران ساسانی، می‌توان قدمت آن را به دوره ساسانی نسبت داد، زیرا با مقایسه آثار دوره ساسانی در می‌یابیم بناهای این دوره از لحاظ ویژگی‌های معماری شباهت بسیار زیادی به یکدیگر دارند و عامل تمایز آنها بیشتر در شیوه تزیینات و موارد جزئی است. اما به دلیل عدم تکمیل پژوهش‌ها و نبود گزارش‌ها و اطلاعات دقیق، این گاه‌نگاری نسبی می‌باشد. با توجه به پلان بنا، ویژگی و سبک معماری، آثار و اشیاء به دست آمده و موقعیت قرارگیری، این بنا کاربرد کاخ (کوشک) میان‌راهی یا استراحتگاه داشته و بیشتر به عنوان مکانی برای تفریح و شکار مورد استفاده بوده است.

منابع

افشار سیستانی، ایرج (۱۳۸۱). *کرمانشاهان و تمدن دیرینه آن*، ج ۲. تهران: انتشارات نگارستان کتاب.

آرشو میراث فرهنگی استان کرمانشاه و شهرستان کرند (۱۳۹۱).

زارعی، محمدابراهیم (۱۳۸۹). *آشنایی با معماری جهان*، تهران: نشر فناوران.

فوندر اوستن، هانس‌هیننگ و رودلف ناومان (۱۳۷۳). *تخت سلیمان*، فرامرز نجد سمیعی، سازمان میراث فرهنگی.

Routledge & Kegan Paul, London and New York, pp. 329-334

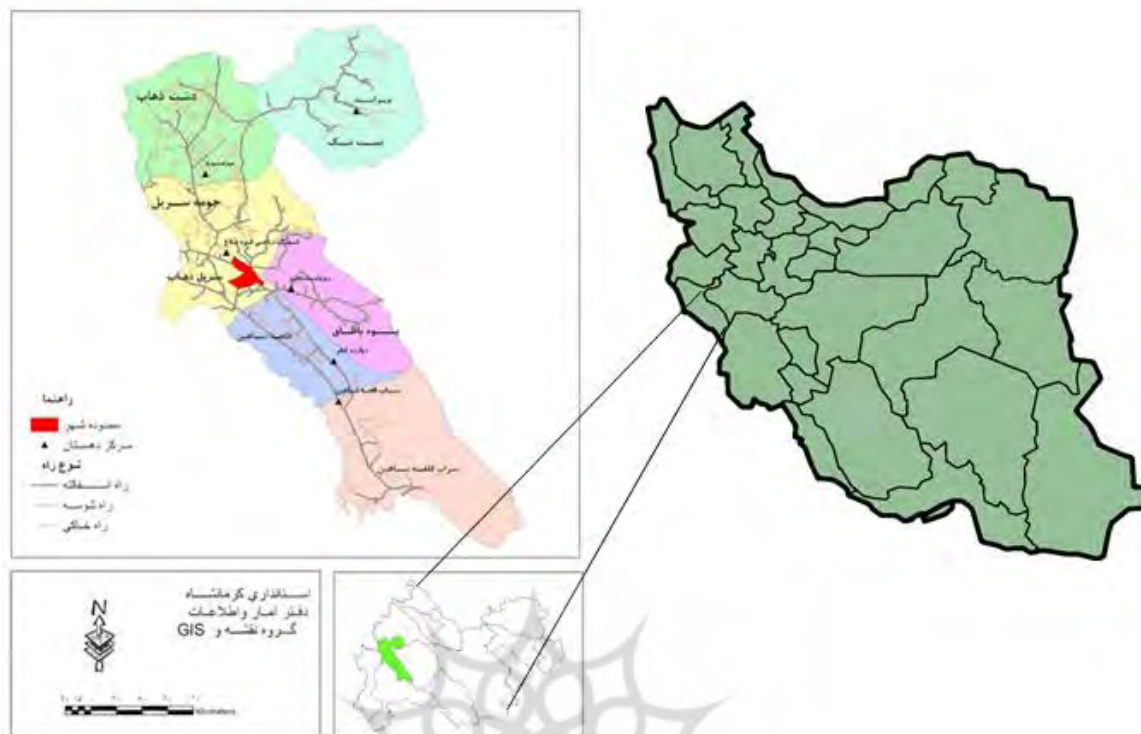
Jenkins, M. (1986). *Islamic Glass*. The metropolitan museum art.

Ghirshman, R. (1944). La tour de Nourabad. Étude sur les temples iraniens anciens. *Syria*, 175-193.

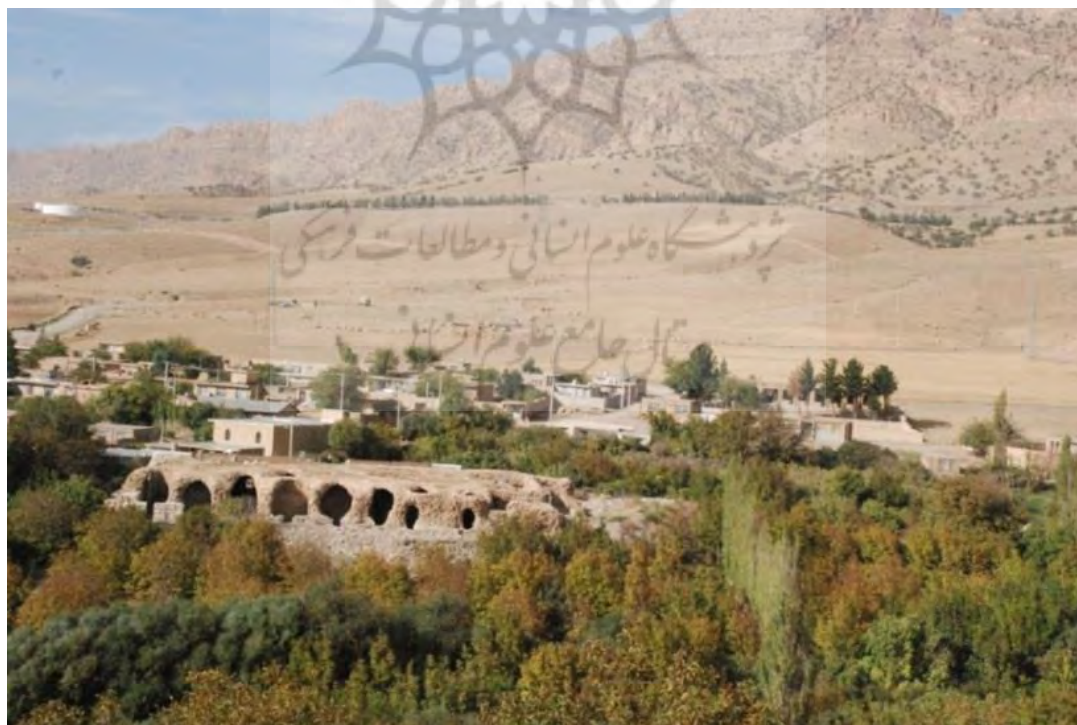
Huff, D (1987). *Architecture II Sassanian Period*. Encyclopaedia Iranica, Vol. II,

ضمایم

شکل ۱: نقشه ایران و موقعیت استان کرمانشاه در آن، موقعیت سر پل ذهاب در استان کرمانشاه (اینترنت)

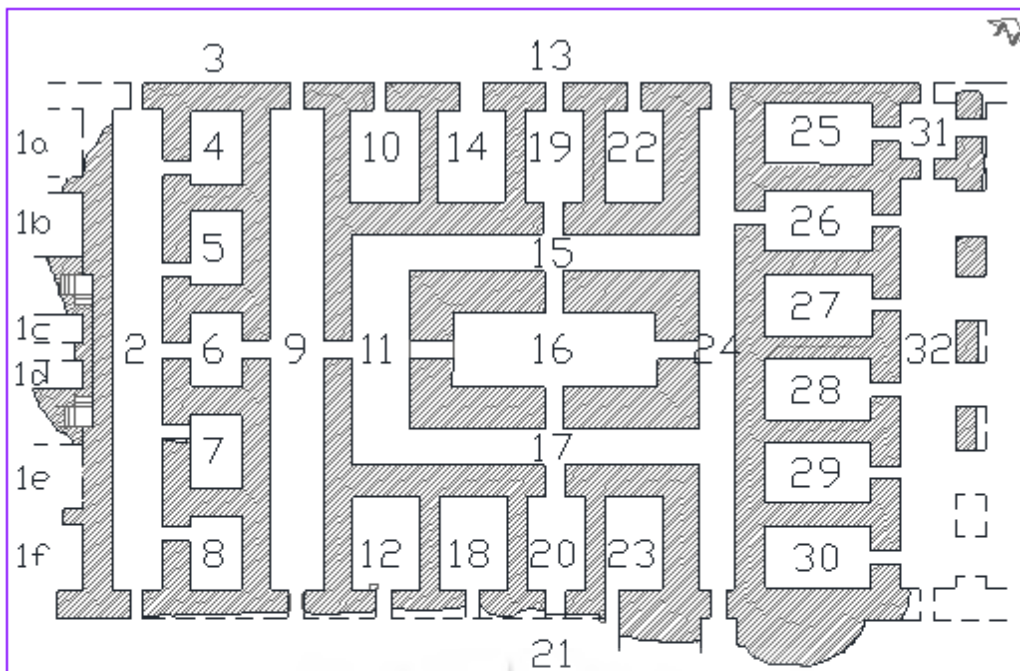

شکل ۲: روستای پاتاق-بنای زیج منیزه

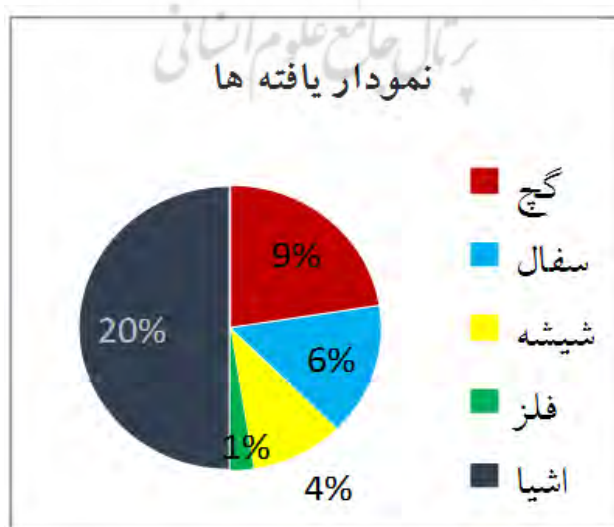
شکل ۳. سایت پلان بنای زیچ منیژه (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه)

پروژه‌های علمی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

۲-۹-۲۴-۳۲	راهروهای اصلی
۱۶	تالار مرکزی
۱۰-۱۱-۱۷	دالان طواف اطراف تالار مرکزی
۱۰-۱۳-۱۴-۱۹-۲۲	بخشهای شمال تالار مرکزی
۱۲-۱۸-۲۰-۲۳-۲۱	بخشهای جنوب تالار مرکزی
۲۵-۲۶-۲۷-۲۸-۲۹-۳۰-۳۱	بخشهای شرق تالار مرکزی
۱-۳-۴-۵-۶-۷-۸	بخشهای غرب تالار مرکزی

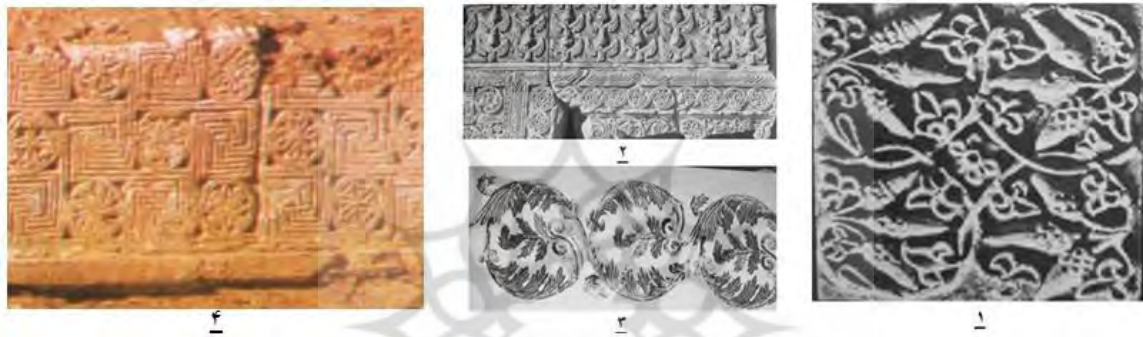
شکل ۴: پلان بناهای محوطه زیچ منیزه (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه)

نمودار ۱: نمودار درصد فراوانی یافته‌های فرهنگی منقول

شکل ۵: (۱) گچ بری گیاهان در هم پیچیده، زیچ منیژه (عکس از نگارنده)، (۲) گچ بری با طرح نقوش صلیب به هم پیوسته قطعه گچ بری زیچ منیژه (عکس از نگارنده)

شکل ۶: (۱) گچ بری های تزینی، دوره ساسانی، تیسفون (گیرشمن، ۱۳۷۰:۱۸۹)

(۲) گچ بری دوره ساسانی، دشت ورامین (گیرشمن، ۱۳۷۰:۱۸۹)

(۳) طرح نقوش تزینی شاخ و برگ های در هم پیچیده، نیمه دوم سده سوم میلادی، بیشاپور (گیرشمن، ۱۳۷۰:۱۴۰)

(۴) نقش گل و بوته و چلیپای به هم پیوسته، قلعه یزدگرد (هرمان، ۱۳۷۳:۷۴)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۱: مقایسه و تحلیل ظروف سفالی سفال

	
<p>سفال (پیه سوز)، مکشوفه از زیج منیژه (مخزن موزه معاون الملک کرمانشاه، عکس توسط نگارنده، ۱۳۹۲)</p> <p>تکنیک ساخت: چرخ ساز</p> <p>تزیینات: ساده</p>	<p>پیه سوز سفالی، گورخرمه مبعده آنهایتای کنگاور (کرمانشاه)، دوره پارتنی (کامبخش فرد، ۱۳۷۹: ۵۲۷)</p> <p>تکنیک ساخت: چرخ ساز</p> <p>تزیینات: ساده</p>
<p>شباهت: کاربردی، تکنیک ساخت، ظاهر</p>	

	
<p>بشقاب، مکشوفه از زیج منیژه</p> <p>تکنیک ساخت: چرخ ساز</p> <p>تکنیک تزیین: لعاب دار، دارای نقوش هندسی</p>	<p>بشقاب با تزیینات سیاه و آبی روی زمینه سفید لعاب دار، سده ۷ هجری</p> <p>ارتفاع: ۲۴/۲cm (کامبخش فرد، ۱۳۷۹: ۵۳۲)</p> <p>تکنیک ساخت: چرخ ساز</p>
<p>شباهت: کاربردی، تکنیک ساخت، تکنیک تزیین، ظاهر</p>	

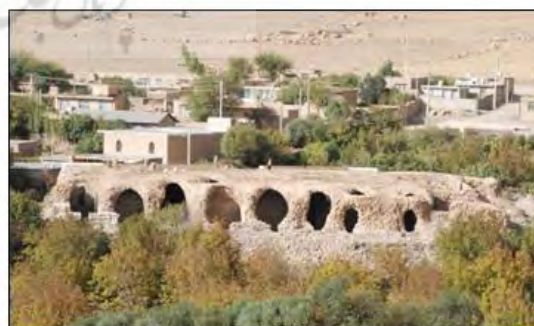
	
<p>تنگ، مکشوفه از زیج منیژه (آرشو میراث فرهنگی کرمانشاه، ۳۹۲)</p> <p>تکنیک ساخت: چرخ ساز</p> <p>تکنیک تزیین: لعاب دار، دارای نقوش هندسی</p>	<p>تنگ با نقش زرین فام، جرجان، اواخر قرن ۶ و اوایل قرن ۷ ه.ق (کیانی، کرمی ۱۳۶۴: ۲۴۰)</p> <p>ابعاد: ارتفاع: ۱۸ Cm، دهانه: ۸/۵ Cm</p> <p>تنگ از خمیر شیشه، پایه بلند، بدنه کروی، دهانه استوانه‌ای با دسته مستقیم</p> <p>تزیینات: دهانه و قسمت پایین تن، شامل طرح زنجیره‌ای و در قسمت میانی طرح طومار، داخل دهانه و روی دسته با نوشته‌ای به خط کوفی نقاشی شده است و بر روی دسته کلمه «الغر» با هفت بار تکرار نوشته شده.</p>
<p>شباهت: کاربردی، تکنیک ساخت، نقوش تزیین، ظاهر</p>	

جدول ۲: مقایسه و تطبیق ظروف شیشه‌ای یافت شده از زیچ منیژه با سایر محوطه‌ها

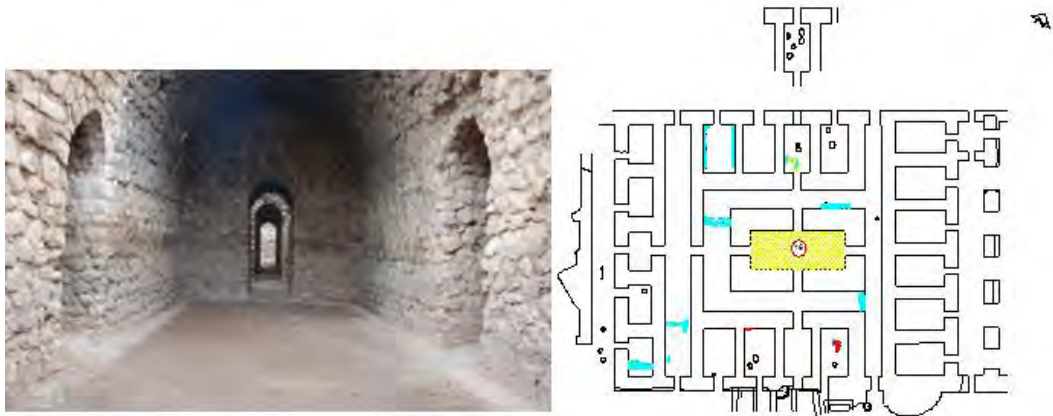
	
<p>عطردان شیشه‌ای، مکشوفه از زیچ منیژه (مخزن موزه معاون الملک کرمانشاه، عکس توسط نگارنده، ۱۳۹۲) تکنیک ساخت: دمیدن آزاد تکنیک تزئین: افزوده، نقوش هندسی</p>	<p>بطری استوانه‌ای (عطردان) به رنگ قهوه‌ای تیره مات، دارای تزئینات به رنگ کرمی (Carboni, 2001: 316) ابعاد: قطر دهانه: ۲Cm، ارتفاع: ۹/۵Cm، وزن: ۲۷g تکنیک ساخت: دمیدن آزاد تکنیک تزئین: افزوده، هندسی</p>
<p>شبهات: کاربری، تکنیک ساخت و تکنیک تزئین و نقوش</p>	
	
<p>عطردان، مکشوفه از زیچ منیژه (مخزن موزه معاون الملک کرمانشاه، عکس توسط نگارنده، ۱۳۹۲) تکنیک ساخت: دمیدن آزاد تکنیک تزئین: افزوده</p>	<p>عطردان، قهوه‌ای تیره مات، دارای تزئینات به رنگ کرمی (Carboni, 2001: 312) تکنیک ساخت: دمیدن آزاد تکنیک تزئین: افزوده</p>
<p>شبهات: کاربری، تکنیک ساخت، ظاهر، تکنیک تزئین و نقوش</p>	
	
<p>عطردان به رنگ سبز تیره، مکشوفه از زیچ منیژه (آرشبو میراث فرهنگی کرمانشاه، ۱۳۹۲) تکنیک ساخت: دمیدن آزاد تزئینات: فاقد تزئین</p>	<p>عطردان، به رنگ سبز زیتونی مات دارای رگه‌های زرد کهربایی (Carboni, 2001: 155) ۳۷/۱g وزن: ۱۲cm طول: تکنیک ساخت: دمیدن آزاد تزئینات: فاقد تزئین</p>
<p>شبهات: تکنیک ساخت، رنگ، ظاهر</p>	

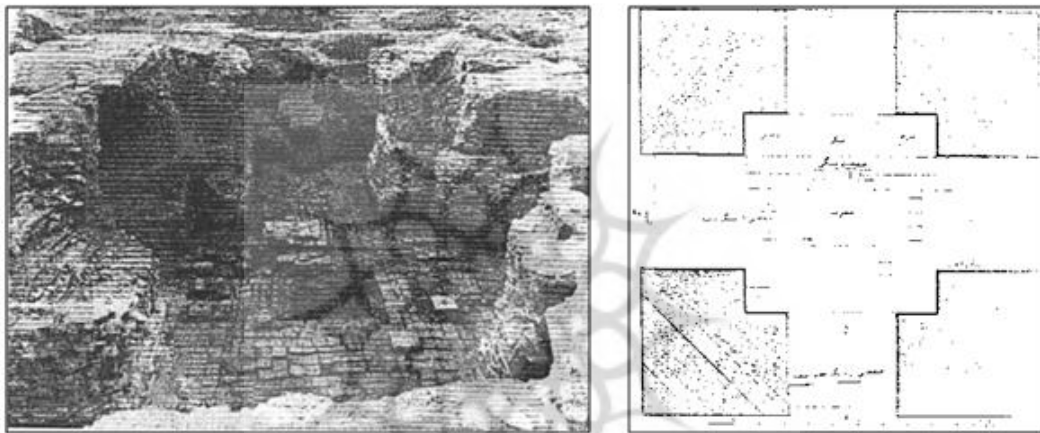
	
<p>عطر دان به رنگ سبز تیره، مکشوفه از زیج منیژه (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه، ۱۳۹۲) تکنیک ساخت: دمیدن آزاد تکنیک تزئین: افزوده</p>	<p>عطر دان، به رنگ سبز تیره با رگه‌های سفید (Carboni, 2001: 299) تکنیک ساخت: دمیدن آزاد تکنیک تزئین: افزوده</p>
<p>شبهات: تکنیک ساخت، تزئینات</p>	
	
<p>عطر دان، مکشوفه از زیج منیژه (مخزن موزه معاون الملک کرمانشاه، عکس توسط نگارنده، ۱۳۹۲) تکنیک ساخت: دمیدن آزاد تکنیک تزئین: تراش، نقوش هندسی</p>	<p>عطر دان، به رنگ سبز با بدنه شفاف (jenkins, 1986: 15) تکنیک ساخت: دمیدن آزاد تکنیک تزئین: تراش، نقوش هندسی</p>
<p>شبهات: کاربری، شیوه ساخت، تکنیک تزئین، ظاهر</p>	

شکل ۷. سمت راست، بنای زیج منیژه (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه، ۱۳۹۲)، سمت چپ، بنای کاخ خسرو، قصر شیرین، کرمانشاه (اینترنت)

شکل ۸: پلان بنای زیج منیژه، موقعیت اتاق ۱۶ (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه، ۱۳۹۲). بنای زیج منیژه اتاق ۱۶ (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه، ۱۳۹۲)

شکل ۹: طرح و شکل پلان اتاق a، تخت سلیمان (ناومان، ۱۳۷۳:۴۵)

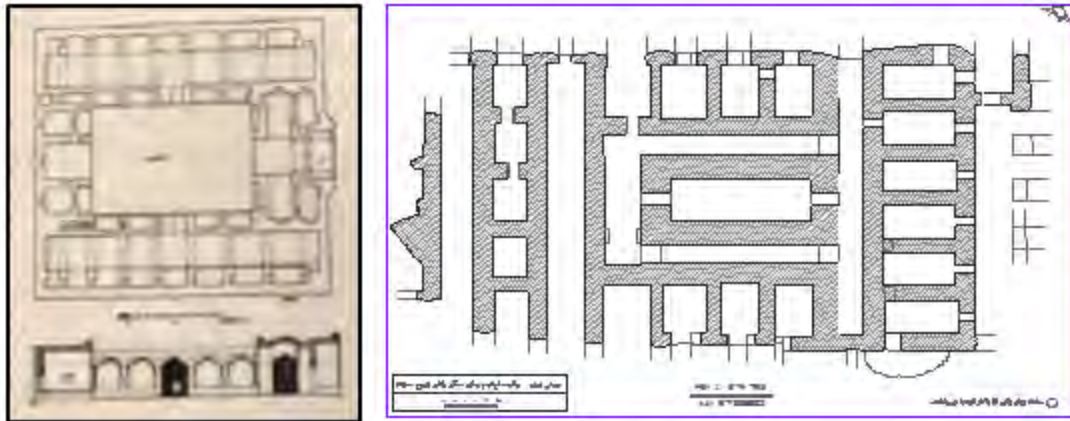
شکل ۱۰: ویژگی معماری سوراخ کلیدی ساسانی در بنای زیج منیژه، سمت راست (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه، ۱۳۹۲) و تخت سلیمان، سمت چپ (هرمان، ۱۳۷۳:۱۳۰)

شکل ۱۱: راهروهای تاق‌دار زیج منیژه، سمت راست (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه، ۱۳۹۲)، ایوان کرخه، سمت چپ (هرمان، ۱۳۷۳:۱۱۹)

جدول ۳: جدول مقایسه و تحلیل معماری محوطه زیج منیژه و سایر بناهای ساسانی

نام بنا	ویژگی معماری	شباهت (کاربری و ویژگی معماری)	تفاوت (کاربری)
زیج منیژه	راهروهای بلند تاق‌دار - تالار مرکزی به شکل چهارتاقی و دالان طواف در پیرامون - اتاق‌های متعدد با کاربری متفاوت	عمارت خسرو (ویژگی معماری و کاربری) - ایوان کرخه - (ویژگی معماری و کاربری) سروستان (ویژگی معماری و کاربری) تخت سلیمان (ویژگی معماری) - بیشاپور	قلعه دختر (کاربری: دژ و بنای استحکامی-دفاعی) ایوان مداین (ارگ حکومتی)
قلعه دختر فیروزآباد	بهره‌گیری از تاقچه‌های تزئینی - گوشه سازی و سکنج ایجاد گنبد بر سطح چهارگوش	_____	ارگ حکومتی
ایوان مدائن	استفاده از نیم ستون همانند کاخ آشور	_____	ارگ حکومتی
تخت سلیمان	دروازه‌ها و درگاه‌های تاق‌دار - فضای چهارتاقی و دالان طواف	استفاده از درگاه‌های تاق‌دار و قوس‌های سوراخ کلیدی و فضای چهارتاقی	بنای مذهبی-حکومتی
ایوان کرخه	راهروهای تاق‌دار و نورگیر در سقف	راهروهای بلند تاق‌دار با دریچه نورگیر در سقف (کاخ و کوشک)	_____
بیشاپور	بخش چلیبا شکل - گنبد در مرکز بنا - اتاق‌های پیرامون گنبدخانه - تاقچه‌های تزئینی - تأکید بر ایوان به عنوان عنصر اصلی	بهره‌گیری از ایوان و اتاق‌های متعدد	بنای مذهبی-حکومتی
سروستان	اتاق چهارگوش با پوشش گنبدی - تالار پیرامون گنبد	بهره‌گیری از تالار و ایوان (کاخ و کوشک)	_____

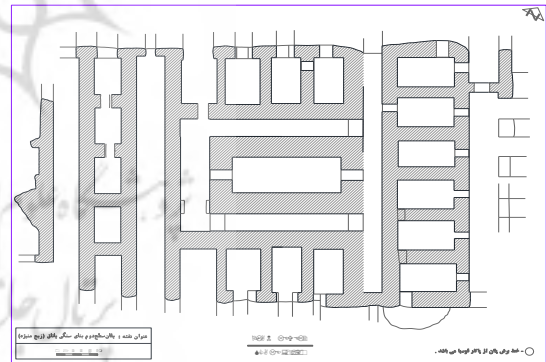

شکل ۱۲: مقایسه پلان زیچ منیژه و کاروانسرای تینوش

راست پلان بنای زیچ منیژه (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه، ۱۳۹۲) ابعاد و کاربری متفاوت اتاقها
چپ پلان کاروانسرای تینوش (کیانی-کلایس، ۱۳۷۳:۵۳) ابعاد و کاربری یکسان اتاقها

جدول ۴: مقایسه زیچ منیژه با رصدخانهها

زیچ منیژه	رصدخانهها (زیچ الغ بیگ و رصدخانه مراغه)
دارای راهروهای بلند تاقدار، اتاقهای با ابعاد متفاوت	دارای برج مرکزی، پلکان برج مرکزی، ربع جداری
پلان مستطیل شکل	پلان دایره‌ای شکل
موقعیت قرارگیری: دشت	موقعیت قرارگیری: نقاط مرتفع
استفاده محدود از عناصر تزئینی	استفاده زیاد از عناصر تزئینی (به ویژه رصدخانه مراغه)

شکل ۱۳: پلان زیچ منیژه (آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه ۱۳۹۲) و مقایسه آن با طرح کاملی از پلکان و برج مرکزی رصدخانه مراغه (ورجانوند،

Payām-e Bāstānshenās
Islamic Azad University, Abhar Branch
Print ISSN: 2008-4285
Online ISSN: 2980-9886
Vol. 14, No. 26, Spring & Summer 2022

Presentation and Analysis of Zije Manije Landmark in Sarpol-Zahāb

Elham Sahaki¹, Yaqub Mohammadifar²

DOI: 10.30495/peb.2022.699728

Abstract

In the vast land of Iran, many landmarks have problems in terms of chronology and usage. Among these buildings is Zije Manije, which is located near Sarpol-e Zahāb, Kermanshah, and various opinions have been expressed about it. It is a lithic landmark with gypsum mortar in dimensions of 35.5×57 m and a rectangular plan. So far, no detailed report or study has been published about it. Some researchers, in short references, have considered this building as an inn of the Sassanid period. Others have considered it as a summerhouse, and some have mentioned its usage as an observatory. All available documents and historical references were collected in this research and the basis of the work was focused on field activities. Carefully, in terms of the plan, materials, and other features, this building was examined and studied. Considering the remaining evidence and comparing it with other similar buildings in terms of characteristics and architectural style, the purpose of this research is to determine its use. Suggesting the use of this building as a summerhouse or a small palace and a temporary domicile is one of the most important results of this research.

Keywords: Zije Manije, Sarpol-e Zahāb, Inn, Summerhouse, observatory.

* **Citation:** Sahaki, E., & Mohammadifar, Y. (2022). Presentation and Analysis of Zije Manije Landmark in Sarpol-e Zahāb. *Payām-e Bāstānshenās*, 14(26), 81-101. (In Persian)

¹ Ph.D. candidate in Archaeology, Islamic Azad University, Abhar Branch. Corresponding author: elham.sahaki@gmail.com

² Professor, Department of Archaeology, Bu-Ali Sina University, Hamedan.